

Тетяна ЛЯХ,
orcid.org/0000-0002-7913-3468
кандидат філологічних наук,
доцент кафедри громадського здоров'я і гуманітарних дисциплін
Ужгородського національного університету
(Ужгород, Україна) tatianalyakh592@gmail.com

МЕТАФІЗИЧНИЙ ДИСКУРС САМОТНОСТІ В УКРАЇНСЬКІЙ НОВЕЛІ КІНЦЯ XIX – XX СТОЛІТЬ

У статті досліджується феномен самотності в новелах Михайла Коцюбинського, Марка Черемшини, Василя Стефаника, Івана Чендея та інших. Екзистенційні стани самотності, болю, смерті у творах українських новелістів проаналізовано в метафізичному дискурсі, тобто філософського вчення про надчуттєві принципи буття. Проаналізовано поетику української новели, відзначено психологізм, ліризм, образи, символи, художні деталі, які розкривають проблему самотності в художньому творі.

В автобіографічних новелах Михайла Коцюбинського «Intermezzo», Марка Черемшини «Карби», Василя Стефаника «Моє слово» самотність митця спонукає до творчості і розуміння світу в метафізичній площині. Концепт «негативної самотності» (М. Мовчан), яка веде до відчуження людини від світу, деструкції, загибелі досліджено в новелах Марка Черемшини «Дід», «Бабин хід», Василя Стефаника «Сама-саміська», Михайла Яцківа «Тихий світ» та інших творах. Буття персонажів названих новел визначають самотність і смерть. Разом із соціальною проблемою відчуженості людини в суспільстві автори в метафізичному ключі осмислюють філософію людського існування, його скороминучість на тлі вічного природного буття, трагізм безсилля людини перед злим фатумом. Самотність як стан, у якому людині відкривається метафізичний горизонт буття, відновлюється втрачений зв'язок із Абсолютом, простежено в новелі Василя Стефаника «Сини».

Українські письменники пізнішої літературної епохи також звертаються до теми самотньої людини, показують своїх персонажів у стані відчаю, страждання, смерті, які зміцують навіть реалістичний твір у площину метафізичного. Найбільш яскраво це помітно в новелах Івана Чендея. Письменник осмислює самотність людини крізь призму її усвідомлення або неусвідомлення зв'язку зі своєю малою батьківщиною, рідним домом.

Дослідження доповнює відомості про українську новелістику кінця XIX – XX століть, філософське бачення українськими письменниками людини у світі, а також накреслює орієнтири подальшого вивчення української літератури в контексті міждисциплінарних досліджень.

Ключові слова: самотність, метафізичний дискурс, екзистенційний стан, символ, новела, модернізм.

Tetyana LIAKH,
orcid.org/0000-0002-7913-3468
Candidate of Philological Sciences,
Associate Professor at the Department of Public Health and Humanitarian Disciplines
Uzhhorod National University
(Uzhhorod, Ukraine) tatianalyakh592@gmail.com

METAPHYSICAL DISCOURSE OF SOLITUDE IN THE SHORT STORY GENRE OF UKRAINIAN LITERATURE AT THE END OF NINETEENTH – THE TWENTIETH CENTURIES

The article deals with the solitude as phenomena of human being in the short stories by Mykhailo Kotsubynskiy, Marko Cheremshyna, Vasyl Stephanyk, Ivan Chendei etc. The states of existence in the works of those authors including solitude, pain, death have been analyzed according to metaphysical discourse, the philosophical doctrine of the supersensible principles of existence. The solitude has been investigated in its connection to the poetics of Ukrainian short story genre. Psychologism, lyricism, images, symbols, artistic details are studied through the phenomena of the solitude. In the autobiographical short stories “Intermezzo” by Mykhaylo Kotsyubynskiy, “Karby” (“Notches”) by Marko Cheremshyna, “Moje Slovo” (“My Word”) by Vasyl’ Stefanyk the solitude of artist is studied regarding the nature of human being and art by means of the individual authors’ perception.

Concept of the “Negative Solitude” (by Mykhaylo Movchan) has been observed in the short stories “Did” (“The old man”), “Babyn khid” (“The Old Woman’s Walk”) by Marko Cheremshyna, “Sama-samis’ka” (“Completely lonely”) by Vasyl’ Stefanyk, “Tykhiy svit” (“Silent World”) by Mykhaylo Yatskiv and etc. Type of negative solitude leads to the human alienation and destruction. Along with the social problem of human alienation in society, the authors comprehended the philosophy of human existence, the tragedy of human helplessness before evil fate. Solitude as a state of human being

that opens the metaphysical horizon of existence, restores the connection with the Absolute, have been investigated in Stefanyk's short story "Syny" ("Sons").

Ukrainian writers of the later literary epoch also show the human solitude, suffering, death. Those existence states replace even a realistic work in metaphysical discourse. The phenomena of human solitude in the Chendei's short stories is connected with deep problems of human being such as self cognition and its connection with small homeland and native home. The article explicates the means of solitude as a state of human being in the short story genre of Ukrainian literature at the end of XIXth – the XXth centuries according to the interdisciplinary research.

Key words: solitude, metaphysical discourse, existential state, time, symbol, short story, Modernism.

Постановка проблеми. Однією із найактуальніших категорій буття людини є самотність. У різні періоди релігійно-філософської думки людство намагалося осмислити самотність відповідно до антропософських уявлень тієї чи іншої доби. Так, у епоху романтизму цей феномен веде особистість до безвиході і тому є трагічним. Натомість на рубежі минулих століть «у літературі самотність ніби реабілітується – їй надано не тільки негативних характеристик, але й значення надзвичайно потрібного феномену людського існування» (Доброносова, 2003: 19–20).

Філософи ХХ століття надають самотності онтологічного статусу. С. К'єркегор, А. Камю, Ж.-П. Сартр, Е. Фромм, М. Гайдеггер, К. Ясперс та інші розглядають цей феномен як суть ества людини та її буття у світі. Представники екзистенціалізму вважають, що самотність належить до «граничних ситуацій», які є митями глибоких потрясінь (страх, страждання, смерть), саме тоді людина пізнає сенс свого буття і себе саму.

В українській літературі в онтологічному аспекті розглядає самотню людину «нова генерація митців» (І. Франко). М. Коцюбинський, В. Стефаник, М. Яцків, Марко Черемшина студіювали ключові онтологічні модули – страждання, страх, любов, самотність, намагалися переосмислити сенс буття людини у контексті сучасного суспільного і національного життя.

Аналіз досліджень. Розмірковуючи над явищем самотності, екзистенціалісти осмислюють її як невід'ємну частину буття людини. Дослідники виокремлюють різні прояви самотності. Так, Н. Хамітов розглядає «зовнішню» і «внутрішню» самотність. За словами філософа, зовнішня самотність «фізично відокремлює людину від інших людей, викидаючи за межі соціуму». Внутрішня є «результатом суперечності людини з собою» (Хамітов, 1998: 19); вона розглядається у «граничному вимірі людського буття», «де відбувається розуміння себе як чогось неповторного та самотнього по відношенню до світу» (Хамітов, 1998: 28). Ученим запропоновано поняття «самоти» як «стану трагічної викинутості з людського буття», «перебування віч-на-віч із Долею під тиском зовнішніх обставин» (Хамітов,

1998: 15). М. Мовчан веде мову про «негативну» самотність, яка «може бути тяжкою, нестерпною, руйнівною для особистості людини». Її крайньою формою є відчуження: від інших людей, цінностей, норм, світу загалом (Мовчан, 2008: 13). Л. Фльорко розрізняє «метафізичну» самотність, яка «окреслює переживання людиною світу як чужого і ворожого» (Фльорко, 2006: 11).

Ю. Ємець-Доброносова наголошує на позитивній суті самотності і зіставляє цей феномен в українській літературі початку ХХ століття зі світоглядно-філософською проблемою «Я – Інший», яка загалом «приводить до того, що самотність тематизується у вигляді імпульсу до поновлення внутрішньої єдності. Ця єдність виступає передумовою подолання кінечності людського буття» (Ємець-Доброносова, 2003: 19).

Мета статті. Феномен самотності в українській новелістиці кінця ХІХ – ХХ століть варто розглядати в метафізичному дискурсі, що є метою цього дослідження. Метафізика насамперед розглядається як філософське вчення про надчуттєві принципи буття, «осягає рішуче все, що взагалі є». Вона охоплює чуттєве і надчуттєве, речі, дані з досвідом, та їх граничні основи, отже, також первісне і найвище, божественне буття» (Корет, 1998: 13). Філософсько-естетичний підхід до об'єкта дослідження – новелістики кінця ХІХ – ХХ століть – передбачає застосування типологічного, історико-культурного, герменевтичного методів.

Виклад основного матеріалу. Духовний світ людини, її внутрішні емоції, несвідомі стани чи не найкраще серед прозових форм передає жанр новели. Суб'єктивізм, психологізм, ліризація оповіді, притаманні новелістиці раннього модернізму, стануть першочерговими для української малої прози ХХ століття.

Українські модерністи творчо відображали людину і світ крізь призму індивідуально-авторського сприйняття аж до його трансцендентних основ, на чуттєвому, метафізичному рівні, шляхом власних рефлексій, переживання. Такі стани митця, як самотність, уява, фантазія сприяють інтуїтивному пізнанню сфери трансцендентного, сакрального, творчого. Саме самотність на лоні природи зцілює ліричного героя М. Коцю-

бинського в новелі «Intermezzo» (1908). Митець, відчуваючи втому, починає розуміти, що люди навколо нівелюють його індивідуальне буття: «<...> життя безупинно і невблаганно іде на мене, як хвиля на берег. Не тільки власне, а і чуже. А врешті – хіба я знаю, де кінчається власне життя, а чуже починається? Я чую, як чуже існування входить у моє, мов повітря кризь вікна і двері, як води притоків у річку. Я не можу розминутись з людиною» (Коцюбинський, 1974: 297).

У творі звучить модерністський мотив митця і юрби, що дає підстави розглядати внутрішній конфлікт ліричного героя як відображення стану митця, котрий перебуває в розпачі від суспільного знеохочення і творчого безсилля і, як вихід, прагне самотності: «Я не можу бути самотнім. Признаюсь – заздрю планетам: вони мають свої орбіти, і ніщо не стає їм на їхній дорозі. Тоді як на своїй я скрізь і завжди стрічаю людину» (курсив автора. – Т.Л.) (Коцюбинський, 1974: 297).

Метафора єднання землі й неба відображає сенс буття ліричного героя, що полягає у процесі творення: «Сіра маленька пташка, як грудка землі, низько висіла над полем. Тріпала крильми на місці напружено, часто і важко тягнула вгору невидиму струну від землі аж до неба» (Коцюбинський, 1974: 307).

Таке розуміння творчості Коцюбинським нагадує «суперечку землі і світу» Гайдеггера, у якій мислитель утілює власне бачення істини в мистецтві. Концепту неба Коцюбинського (як сфери духовного) відповідає поняття гайдеггерівського світу, що «є та непередметність, якій ми підпорядковані, допоки кругообіг народження і смерті, благословення і прокляття штовхають нас углиб буття» (Хайдеггер, 1987: 284). Натомість «те, куди повертається творіння, те, що при цьому виходить на світ, – зазначав М. Гайдеггер, – ми назвали землею» (Хайдеггер, 1987: 286); «відновлення, воздвиження світу й упорядкування землі суть дві сутнісні риси буття творення творінням. У єдності творчого буття вони належать одна одній і взаємопов'язані» (Хайдеггер, 1987: 287). Із «суперечки землі і світу» постає «буття творення», суть мистецтва. У єдності земного і небесного розумів творчість М. Коцюбинський.

Автобіографізм, переживання героя дають підстави розглядати самотність у метафізичному дискурсі в новелі Марка Черемшини «Карби» (1901). Її головний герой Петрик, опинившись у місті, куди його відправили вчитися («від баби» – «у чужі руки»), болісно переживав біль розлуки з рідними: «От так, як би буря зірвалася і з рісного, зеленого саду відчімхала молоденьку

галузочку у ярі та й у млаку межі лози загнала. / Як би на тому місці велика, кєрвава рана лишилася і переділювала одно життя і одно тіло на дві нерівні часті» (Черемшина, 12: 27). Ще більшу самотність відчуває Петрик, коли повертається в село і стає чужим для своїх односельців («називали стриженим урльопником», «дівчата підмішувалися, здвигали плечима, із стрижаком танцювати соромились» (Черемшина, 12: 28)). Кожна з цих подій, а згодом ще й смерть баби, стають для героя «карбами на його серці», які «ніколи не загояться і не заростуть панським салом».

Самотність переживає ліричний герой В. Стефаника в «Моєму слові» (1901). Автор малює свій «хід» життям, поділений навпіл: до перебування в місті та після. До – він був щасливим, «у біленькій сорочці, сам білий». Коли залишив рідний світ, потрапив у «новий світ, новий і чорний». Стан самотності автор маркує художніми деталями: «листочок білої берези на сміттю», «жебрак маленький», що «занімів був із болю» (Стефаник, 1979: 156).

Далеко від рідних людей, на самоті ліричний герой Стефаника особливо гостро сприймає добро і зло у світі, а людське буття сприймає (а згодом – передає у своїх творах) як протиставлення «чорного» та «білого» світів. Самотність митця актуалізує духовну основу його буття, яку символізує біла барва, що також є кольором Абсолюту, спонукає до творчості і метафізичного розуміння світу: «Буду свій світ різьбити, як камінь. <...> А свій камінь буду різьбити все, все!» (Стефаник, 1979: 156).

Трагізм самотньої старості відображає Марко Черемшина в новелах-образках «Дід» (1901) та «Бабин хід» (1901). Творам притаманна ескізність малюнка, пластичний опис, зорові образи. Сюжет тут майже відсутній. Марко Черемшина наче вихопив з потоку життя фрагмент і в деталях його зафіксував. Така техніка письма майстерно передає різні екзистенційні стани персонажів, автор малює трагізм безсилля людини перед злим фатумом.

У новелі «Дід» рідні діти виганяють із хати старого. Відчуття самотності та образи спонукає діда вдатися до помсти дітям – повіситися біля хати, щоб вона стала проклятим місцем: «Най повішеника ховає, най люди це місце обминають» (Черемшина, 1987: 32). Самотність старого Чюрея спочатку є «зовнішньою», причиною якої стала сварка діда з дітьми, його вигнання з хати, а отже, і вихід із соціуму, адже дим визначає буття людини не лише у фізичному просторі, а й у просторі соціальному. «Зовнішня» самотність героя переростає у «внутрішню». Герой перебуває в суперечності із собою: з одного боку, він любив свій

дім, був добрим господарем, а з іншого – його з дому вигнано, і тепер самогубством дід хоче назавжди зганьбити свою хату.

Екзистенціал самотності Марко Черемшина втілює в новелі «Бабин хід» (1901). Символом самотності стає лейтмотивний образ «бабиного ходу» в однойменній новелі. Баба також терпить зневагу від своїх дітей («мні тепер мій син збиткує») і також здійснює своєрідну помсту дітям, позбавивши їх спадку («А я до натаря ходила»). Сам хід відображає не лише самотність людини, її відчуженість від дітей, це насамперед процес боротьби людини за своє існування, її воля до життя будь-якою ціною і водночас – її шлях до свого фізичного кінця, який вона має пройти сама. «Вітер звів би її полегоньки і, як стеблом, перекидав би по дорозі, якби його гори не спирали... / Дрібні крапельки осіннього дощу граються на бабиних плечах, начеб хотіли її з-під стовпа у пропасть змити. / Але вона не дається» (Черемшина, 1987: 61).

Односельці, котрі траплялися бабі, оминали її, залишаючи на самоті із ворожим світом. Картини природи, яка, здається, всіма силами хоче «струтити» бабу із земного світу, посилюють метафізичне звучання самотності людини: «Вперлася ногами в землю, а обома руками держиться телеграфічного стовпа та й головою додолу бовтає./ Така, гей хрущик, маленька, як грудочка глини під тичкою, як маціцька каблучка межі стовпом та землею» (Черемшина, 1987: 61).

Письменник малює стару, використовуючи експресіоністичний прийом дереалізації – «нищення зовнішнього вигляду реальних речей і явищ, щоб вони у змінній формі знову стали приступними нашому емпіричному та змісловому сприйманню» (Черненко, 1989: 185). Автор порівнює героїню із грудкою землі, комахою, що асоціюється із трагічним образом людини-комахи Ф. Кафки, яка не може протистояти тим невидимим силам, які ведуть її до загибелі.

Типологічно споріднені із вказаними творами Марка Черемшини новели В. Стефаніка «Діти» (1897), «Сама-саміська» (1897), «Ангел» (1898), «Святий вечір» (1899), М. Яцкова «Тихий світ» (1908), М. Коцюбинського «Що записано в книгу життя» (1911), І. Синюка «Баба» (1899). Персонажі цих творів на схилі літ також є самотніми і страждають від неповаги своїх дітей.

Як і героїня новели «Бабин хід», ходив до «нотаря» персонаж новели В. Стефаніка «Діти» із проханням присуду, де в хаті має бути місце старим. Та діти не виконують приписів закону, не дотримуються морально-етичних

норм: «Коби нотар десь вечером подививси до хати. Син на постелі, невістка на печі, а я з старов на землі, на солімці валеемоси» (Стефанік, 1979: 89). Нікому свічки дати перед смертю бабі з новели «Сама-саміська», і їй ввижається всіляка нечисть: «Баба довго змагалася, але перехреститися не була годна. Врешті чорт обіймив бабу за шию та й зареготався, але так, що баба зірвалася на коліна і впала лицем до вікна» (Стефанік, 1979: 56). Із хати, яку передав синові і де тепер «суперечка, нелад, що навіть сверщок не має спокійного кутика», прагне перейти в «тихий світ» персонаж М. Яцкова. «Тихий світ вислухав ту молитву і на другий вечір покликав мужика до себе» (Яцків, 1989: 201). Героїня образка І. Синюка «Баба» на схилі літ заважає своїм дітям і тому йде від них виховувати чужих. Син відвозить стару матір помирати в зимовий ліс у новелі М. Коцюбинського «Що записано у книгу життя».

Самотність і смерть, які визначають буття персонажів названих творів, надають їм метафізичного звучання. Майже у всіх вищезазваних творах разом із соціальною проблемою відчуженості людини в суспільстві авторами осмислюється філософія людського існування, його скороминучість на тлі вічного природного буття. Таке світосприйняття письменники підкреслюють символічними деталями, що є маркерами часу і вічності. І. Синюк в образку «Баба» підкреслює швидкоплинність людського життя, тимчасовість перебування людини на землі, використовуючи образ каменю – символу вічності, що нависає над бабою, та Черемошу, що символізує плинність часу: «Під стрімким облазом сидить баба. На камені сидить, а над нею висить плита, як півцеркви завелика. Два, три кроки перед єї ногами шумить попід стрімкий, скалистий беріг бистрий Черемош» (Синюк, 1958: 132). У новелі В. Стефаніка «Діти» такою місткою деталлю виступає образ лелек, які є провісниками осені – пори природи та пори життя головного персонажа, котрий відчуває нестримну швидкість часу. Лелеки символізують невинність природного колообігу: птахи знову повернуться, а далі знову відлетять, і так буде завжди. Але не завжди це бачитиме герой новели: «хто би мені, добрий, сказав, ци я ще з бабов дочикаю, аби їх назад видіти, як повернутьси?» (Стефанік, 1979: 90).

Самотність як стан, у якому людині відкривається метафізичний горизонт буття, відновлюється втрачений зв'язок із Абсолютом, відображено в новелі В. Стефаніка «Сини» (1922). Сини Максима не повернулися з війни, а незабаром від горя помирає дружина старого. Біль самотнього

батька і чоловіка відтоді виражається через крик («відтогда все кричить і на полі, і в селі» (Стефанік, 1979: 176). Л. Луців слушно називає твір «монологом старого Максима, який свариться з жайворонком, що співає над ними, з кінями, з яких один кусає його в плечі, з ногою, яку скло скалічило» (Луців, 1971: 282).

У самотності Максимові відкривається трансцендентний бік буття, відкривається істина, і зникають його сумніви щодо того, чи вартою була смерть його синів. Вдягнувши білу сорочку (натомість на ниві був «замазаний грязюкою, обдертий, кривий, він неначе западав в землю» (Стефанік, 1979: 180)), Максим промовляє слова молитви до Матері Божої і внутрішнім зором бачить своїх синів разом із Сином Божим: «– А Ти, Мати Божа, будь мойов газдинев; Ти з своїм Сином посередині, а коло Тебе Андрій та Іван по боках... Ти дала сина одного, а я двох» (Стефанік, 1979: 180).

Категорія самотності, осмислення якої у добу модернізму відбувалося в метафізичному дискурсі, стала однією із базових у творчості авторів пізнішої літературної епохи. Варто зазначити, що осмислення письменниками самотності, страждання, смерті як станів персонажа, коли йому відкривається «суще» (М. Гайдеггер) буття, зміщує навіть реалістичний твір площину метафізичного, що найбільш яскраво помітно в новелах І. Чендея.

Проводячи літературні аналогії й паралелі у творчості художників слова різних поколінь, дослідники здебільшого відзначають соціально-психологічну типовість життєвих реалій і характерів І. Чендея та письменників «класичної літератури». Звісно, автор, як і його попередники, переважно відтворював соціальну сферу життя земляків (збірки «Вітер з полонин» (1958), «Задушна субота» (1960), «Терен цвіте» (1967) та ін.). Проте відображення життєвих реалій письменниками-шістдесятниками, як і новелістами доби модернізму, актуалізувало ідеї та проблеми, пов'язані з екзистенціальною філософією. У поле зору митців потрапляє людина, котра переживає самотність, страждання, покуту, стоїть на порозі смерті. У творчому доробку І. Чендея відповідний настрій та психологію персонажа якнайкраще відображали жанри «малої» прози. М. Жулинський новелу й оповідання називає «чи не найкращим засобом вираження його (Чендея – Т.Л.) художньої індивідуальності, найглибших і емоційно найчутливіших відтінків художньої думки» (Жулинський, 1982: 47).

Психологію самотньої людини, взаємини батьків і дітей на тлі традиційної теми землі І. Чендей відображає у новелі «Тестамент». Стара Семениха

на схилі літ виявилася зайвою у власному домі. Доживаючи свої останні дні навіть не в домі, а на подвір'ї, вона не може допроситися від невістки «кухлик молочка», і його крадькома приносить найменша онука. Син із невісткою вимагають від Семенихи скласти «тестамент» (заповіт) на їхню користь, і заради володіння усією спадщиною син не бере до уваги останнє бажання матері розділити своє майно порівну між братом і сестрою і змучену хворобою стару несе до нотаря, щоб здійснити свій задум. Однак на тлі такого традиційного морально-етичного аспекту автор торкається у творі метафізики смерті і розглядає людину в онтологічній площині: чи можливе гармонійне буття людини, котра, не виконавши материнського заповіту, тим самим заперечує родинні, а відтак – загальнолюдські цінності? Стара померла, син отримав спадок, проте не отримав найголовнішого – материнського благословення: «повисла голова старої, немов Семениха відвернулася від сина» (Чендей, 2003: 38).

Самотність старої увиразнює час осінньої пори: «У вишитій багрянцем широкополій сорочці по узгір'ях ступав жовтень. Зривав листя з дерев і стелив багатобарвну ковдру на стежці і полях» (Чендей, 2003: 32). Пора природи суголосна порі життя героїні. Пейзаж виконує у творі психологічну функцію, змушує самотню людину замислитися над смертю: «Між гілками яблуні Семениха знаходила клаптик синього неба, і її нехитра уява малювала картину: дерев'яніють руки і ноги, останній раз зітхає і заплющує очі. Душа легко покидає змучене хворобою тіло і поміж гілок у супроводі ангелів піднімається на небо...» (Чендей, 2003: 32).

Мотив самотності на тлі взаємин батьків і дітей осмислює І. Чендей у оповіданні «Криниця діда Василя». Автор підкреслює негативний бік самотності, її тягар для людини: «Не любить живе на землі самотини!.. То тільки чоловік, сарака, притерпиться, звикне...» (Чендей, 2003: 265). Життєвої сили старому надає бажання зберегти свою криницю для прийдешніх поколінь. Проте після смерті діда сини продали його дім, горіха зрубали, криниця всохла. Так автор відтворює абсурдність людського буття, де навіть речі, що втілюють вічні вселюдські цінності, знищено. М. Жулинський справедливо зауважує, що людина Чендея «пориває внутрішні зв'язки зі своєю родовою пам'яттю» (Жулинський, 1982: 45).

У новелі «Син» автор відображає переживання головного персонажа Данила Катрича. Драматизація (дія твору відбувається протягом однієї ночі в одному місці), психологізм, внутрішній сюжет,

ретроспекція, асоціативне мислення, автобіографізм, першоособова нарація розкривають внутрішній стан людини, котра опинилася на самоті із власними спогадами і чи не вперше в житті замислилася про сенс життя.

Пошуки людиною сенсу буття І. Чендей осмислює крізь призму усвідомлення персонажем зв'язку зі своєю малою батьківщиною, рідною домівкою, зв'язок із котрою людина втрачала в добу інтенсивної урбанізації ХХ століття. Якщо персонажі Марка Черемшини чи В. Стефаніка завжди відчуватимуть приналежність до своєї землі, рідного дому, то І. Чендей відображає відчуження Данила від родинного гнізда. Персонаж усвідомлює, що «рідний дім один... Двох рідних домів не буває. Як не буває і двох рідних осель, як не буває двох батьківщин» (Чендей, 2003: 10), і водночас він відчуває, що «хата для мене є хоч рідною, але вже чужою» (Чендей, 2003: 20). Через проблему втрати зв'язку з рідним домом І. Чендей дійшов висновку, що в сучасному технізованому світі віднайти втрачену гармонію неможливо. У цьому й полягає трагізм його персонажів.

Повернення Данила до старого батька нагадує біблійний мотив повернення сина після поневір'янь. У рідному домі розпочинається духовне прозріння сина: «Він відчував рідний дім кожною клітиною свого єства, знову й знову проникався рідним попелищем, в ньому виростало велике, радісне, невідоме досі чуття» (Чендей, 2003: 10). Тут він опиняється наодинці із собою, і відбувається момент самоусвідомлення, адже «прорив до екзистенційного існування виконується лише в самотності окремої душі. При цьому ніяке співтовариство не може їй посприяти» (Больнов, 1999: 69).

Самотність також актуалізує пам'ять Данила. Саме спогади, як сходинки, ведуть його до розгадки сенсу свого буття («А що вчинив я для того, аби приносити людям тільки добро?» (Чендей, 2003: 19)), до власного сумління («як мало тепла я віддав йому» (Чендей, 2003: 22)).

Образ старого Катрича стає моральним орієнтиром для Данила. Хоч старий перебуває в «зовнішній» самотності, проте відчуває внутрішній спокій, що гідно прожив своє життя: «В моєму серці нині стільки добра, стільки добра!.. Думаю не раз так: стачило б того добра для всіх людей світ» (Чендей, 2003: 14). Син хоч і не переживає «зовнішню» самотність (вдома його чекає дружина, затишок), однак не може подолати самотності «внутрішньої», коли людина перебуває в так званому екзистенційному вакуумі, який прирівнюється до фізичної смерті: «Можна померти, залишившись живим!... Хіба ти не помер для іншої людини, коли перестав жити в її серці?.. Коли ти

для тої «іншої» залишився байдужим, холодним, як крига? Така смерть страшна... Ти сам ходиш, як живий мертвець... Поміж живих мерців...» (Чендей, 2003: 21).

Якщо в новелах «Тестамент», «Криниця діда Василя» самотня людина не відчуває духовного зв'язку зі своїми дітьми, то в новелі «Син» виразного звучання набуває категорія совісті, морального вибору Данила. Опинившись на самоті в домі свого дитинства, син знову відчув духовний зв'язок із батьком, зі своїм родом. Символом родової пам'яті у творі виступає образ мосту, який бачить Данило: «Витягнутий на високих опорах, ажурний, весь в повітрі, міст прикрашав гірську ущелину сміливістю і мудрістю людської думки, був наче піснею людським рукам, що його тут звели» (Чендей, 2003: 31).

Висновки. В українській літературі доби модернізму самотність осмислюється письменниками в онтологічному аспекті. Буття людини крізь призму внутрішнього світу якнайкраще відображає жанр новели, для котрого характерні суб'єктивізм, психологізм, ліризм. Персонажам М. Коцюбинського, В. Стефаніка, Марка Черемшини та інших у стані самотності відкривається «суцце людського буття» (М. Гайдеггер), його глибинний потаємний сенс. В автобіографічних новелах М. Коцюбинського «Intermezzo», Марка Черемшини «Карби», В. Стефаніка «Моє слово» самотність митця спонукає до творчості і розуміння світу в метафізичній площині.

«Негативну самотність» (М. Мовчан), яка веде до відчуження людини від світу, деструкції спостерігаємо в новелах Марка Черемшини «Дід», «Бабин хід», В. Стефаніка «Сама-саміська», М. Яцківа «Тихий світ» та інших. Разом із соціальною проблемою відчуженості людини в суспільстві авторами в метафізичному ключі осмислюється філософія людського існування, його скороминучість на тлі вічного природного буття, трагізм безсилля людини перед злим фатумом. Українські новелісти пізнішої літературної епохи також звертаються до теми самотньої людини, показують своїх персонажів у стані відчаю, страждання, смерті, що зміщує навіть реалістичний твір у площину метафізичного. По-філософськи глибоко феномен самотності осмислює у своїй «малій» прозі І. Чендей.

Вивчення феномену самотності в новелістиці кінця ХІХ – ХХ століть в метафізичному дискурсі дає підстави вести мову про філософське бачення письменниками людини у світі. Дослідження доповнить уявлення про українську новелістику, а також накреслює шляхи подальшого вивчення української літератури у зв'язку з філософією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Больнов О.Ф. Философия экзистенциализма: философия существования. СПб.: Лань, 1999. 224 с.
2. Ємець-Доброносова Ю. Феномен відлуння. Інтерпретативні нотатки на берегах. *Відлуння самотності: Кнут Гамсун та контекст українського модернізму*. К.: Факт, 2003. С. 13–22.
3. Жулинський М. Історія його краю – в його творах (Штрихи до портрета Івана Чендея). *Українська мова і література в школі*. 1982. № 4. С. 43–47.
4. Корет Э. Основы метафизики. К.: Тандем, 1998. 248 с.
5. Кощобинський М. Твори: у 7 т. Т. 2. Київ, 1974. 384 с.
6. Луців Л. Василь Стефаник – співець української землі. Нью-Йорк: Свобода, 1971. 488 с.
7. Мовчан М.М. Феномен самотності як проблема буття особистості в соціальному середовищі: автореф. дис. ... канд. філос. наук: спец. 09.00.04. Київ, 2008. 23 с.
8. Синюк І. Баба. Письменники Буковини початку XX століття / упорядкув., підготовка текстів, довідки про письменників, прим. і пояснення слів О.С. Романця та Ф.П. Погребенника; вступ. ст. канд. філол. наук А.П. Коржупової. К.: Художня література, 1958. С. 132–134.
9. Стефаник В. Вибране. Ужгород, 1979. 392 с.
10. Фльорко Л.Я. Самотність людини як проблема сучасної європейської філософії: автореф. дис. ... канд. філос. наук: 09.00.05. – Львів, 2006. – 20 с.
11. Хайдеггер М. Істок художественного творення. *Зарубежная эстетика и теория литературы XIX – XX вв.: трактаты, статьи, эссе / сост., общ. ред. Г.К. Косикова*. Москва, 1987. С. 264–312.
12. Хамітов Н.В. Самотність як феномен людського буття: автореф. дис. ... докт. філос. наук: 09.00.04. Київ, 1998. 34 с.
13. Чендей І.М. Вибране: в 2 т. Ужгород: Карпати, 2003. Т. 2. Оповідання, роман. 518 с.
14. Черемшина Марко. Новели; посвяти Василеві Стефанику; ранні твори; переклади; літературно-критичні виступи; спогади; автобіографія; листи. Київ, 1987. 448 с.
15. Черненко О. Експресіонізм у творчості Василя Стефаника. Сучасність, 1989. 280 с.
16. Яцків М. Муза на чорному коні: оповідання і новели. Повісті. Спогади. Статті. К.: Дніпро, 1989. 848 с.

REFERENCES

1. Bolnov O.F. Filosofiya ekzistsentsializma: filosofiya sushchestvovaniya [Philosophy of Existentialism: Philosophy of Existence]. SPb.: Lan', 1999. 224 s. [in Russian].
2. Yemets-Dobronosova Yu. Fenomen vidlunnia. Interpretatyvni notatky na berehakh. Vidlunnia samotnosti: Knut Hamsun ta kontekst ukrainskoho modernizmu. [Echo Phenomena. Interpretive Notes on the Shores. Echoes of Solitude: Knut Hamsun and the Context of Ukrainian Modernism]. K.: Fakt, 2003. S. 13–22. [in Ukrainian].
3. Zhulynskiy M. Istoriia yoho kraiu – v yoho tvorakh (Shtrykhy do portreta Ivana Chendeia) [The History of His Land – in His Works (Strokes to the portrait of Ivan Chendei)]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. 1982. № 4. S. 43–47. [in Ukrainian].
4. Koret E. Osnovy metafiziki [Origins of Metaphysics]. K.: Tandem, 1998. 248 s. [in Russian].
5. Kotsiubynskiy M. Tvory: u 7 t. [Works] T. 2. Kyiv, 1974. 384 s. [in Ukrainian].
6. Lutsiv L. Vasyl Stefanyk – spivets ukrainskoi zemli [Vasyl Stefanyk – a Singer of the Ukrainian Land]. Niu-Iork: Svoboda, 1971. 488 s. [in Ukrainian].
7. Movchan M.M. Fenomen samotnosti yak problema buttia osobystosti v sotsialnomu seredovyshchi [The Phenomena of Solitude as a Problem of Being of a Person in a Social Environment]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 09.00.04. Kyiv, 2008. 23 s. [in Ukrainian].
8. Syniuk I. Baba. Pysmennyky Bukovyny pochatku XX stolittia [The Old Woman. Writers of Bukovina in the Early Twentieth Century] / uporiadkuv., pidhotovka tekstiv, dovidky pro pysmennykiv, prym. i poiasnennia sliv O.S. Romantcia ta F.P. Pohrebennyka; vstup. st. kand. filol. nauk A.P. Korzhupovoi. K.: Khudozhnia literatura, 1958. S. 132–134. [in Ukrainian].
9. Stefanyk V. Vybrane [Selected]. Uzghorod, 1979, 392 p. [in Ukrainian].
10. Florco L.Ya. Samotnist liudyny yak problema suchasnoi yevropeiskoi filosofii [Solitude of a Person as a Problem of Modern European Philosophy]: avtoref. dys. ... kand. filol. nauk: 09.00.05. Lviv, 2006. – 20 s.
11. Khaidehher M. Istok khudozhestvennogo tvoreniya. Zarubezhnaya estetika i teoriya lyteratury XIX – XX vv.: traktaty, statii, esse [The Origin of Artistic Creation. Foreign Aesthetics and Theory of Literature of the 19th – 20th Centuries: Treatises, Articles, Essays]. M.: Izdatelstvo Moskovskoho universiteta, 1987. pp. 264–312. [in Russian].
12. Khamitov N.V. Samotnist yak fenomen liudskoho buttia [Solitude as a Phenomena of Human Existence]: avtoref. dys. ... dokt. filol. nauk: 09.00.04. Kyiv, 1998. 34 s. [in Ukrainian].
13. Chendei I.M. Vybrane [Selected]: v 2 t. Uzghorod: Karpaty, 2003. T. 2. Opovidannia, roman. 518 s. [in Ukrainian].
14. Cheremshyna Marko. Novely; posviaty Vasylevi Stefanyku; ranni tvory; pereklady; literaturno-krytychni vystupy; spohady; avtobiohrafia [Short stories; Works Dedicated to Vasyl' Stephanyk; Early Works; Translations; Literary and Critics Articles; Reminiscences; Autobiography]. Kyiv, 1987, 448 s. [in Ukrainian].
15. Chernenko O. Ekspresionizm u tvorchosti Vasyliia Stefanyka [Expressionism in the Works of Vasyl Stefanyk]. *Suchasnist*, 1989. 280 s. [in Ukrainian].
16. Yatskiv M. Muza na chornomu koni: opovidannia i novely. Povisti. Spohady. Stati [Muse on a Black Horse: Stories and Short stories. Stories. Memoirs. Articles]. K.: Dnipro, 1989. 848 s. [in Ukrainian].